

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN, Zagreb

O MODELU PATRIJARHALNE ZAJEDNICE

I teorijska i empirička društvena istraživanja služe se pretpostavkama — hipotezama i modelima. Hipoteze ili cjeloviti modeli mogu biti svjesni, unaprijed formulirani i kasnijim istraživanjem opovrgnuti ili potvrđeni. No teorijski modeli mogu također biti nesvjesni u teoriji i u empirijskom istraživanju društva.

To navodim zato što je dio istraživanja patrijarhalnih zajednica u prošlosti polazio od neizrečenih, pa čak i nesvjesnih modela. Znanstveni zahtjev da se teorijske pretpostavke unaprijed jasno formuliraju poštovao je tek manji broj istraživača (koji su se bavili istraživanjem patrijarhalnih zajednica), bili oni sociolozi, etnolozi ili pravnici. Do te omaške nije dolazilo samo zato što bi neki od njih bili više ili manje površni ili znanstveno neobrazovani, nego iz jednog mnogo važnijeg razloga: model patrijarhalne zajednice lebdio je u zraku; bila je to stvar o kojoj je svatko, često iz vlastitoga iskustva, mogao reći svoju riječ. Zato se i nije smatralo da to treba unaprijed formulirati kao hipotezu.

Interesantno je da taj nesvjesni, znanstveno odnosno teorijski neformulirani model ima gotovo posve iste karakteristike kod pisaca koji su u svojim istraživanjima i u primjeni rezultata istraživanja polazili od posve različitih teorijskih, ideoloških i političkih orijentacija.

Da bih formulirala taj više ili manje svjesni model patrijarhalne zajednice, kakav je postojao (a ponekad još uvijek postoji) u našoj stručnoj literaturi, poslužit ću se svojom dosad neobjavljenom analizom. U toj sam analizi usporidila model jedne od mogućih patrijarhalnih zajednica kod nas, tj. zadruge kod slijedećih pisaca: Ivana Lovrića i Matije Reljkovića (18. stoljeće), kod pisaca i javnih radnika koji su odgovarali na anketu što ju je godine 1850. objavio „List Društva gospodarskoga hervatsko-slavonskoga”, kod V. Bogišića (19. stoljeće) i kod A. Radića i J. Cvijića (prijelaz od 19. na 20. stoljeće).

U najosnovnijim crtama taj model zadržuje kao patrijarhalne zajednice ima, dakle, ove osobine:

- te su zajednice (više ili manje) izolirane od općeg društvenog sustava,
- to su egalitarne obiteljske radne zajednice s kolektivnom imovinom kao dominantnim vlasničkim odnosom,
- u tim zajednicama demokratski upravlja pojedinac uz sudjelovanje kolektiva,
- patrijarhalni red u obitelji očituje se u dominaciji muškaraca,
- bitna vrednota i bitna oznaka tih zajednica jest sloga.

Svako novo istraživanje nastojalo je uvijek naći potvrde tom modelu i svako ga je novo istraživanje i nalazilo. Čini se stoga da taj model nije bio samo model konstruiran u znanstvenoj analizi, nego da je taj model postojao i u samim istraživanim patrijarhalnim zajednicama, u ovom slučaju u zadrugama.

Istraživači su ga iz različitih razloga prihvaćali i nisu ga podvrgavali kritičkom razmatranju. To se događalo vjerojatno zato što su i sami živjeli u društveno-ekonomskim prilikama u kojima je ovaj model imao višestruku funkciju.

Postojanje onoga što u literaturi nazivamo zadružnom obitelji, zapravo je društveno-ekonomska nužnost feudalnoga, pa i postfeudalnoga seljaka u našim krajevima. U uvjetima siromaštva, uz način obrade zemlje koji dopušta jedva jednostavnu reprodukciju — obiteljska jedinica koja biološkom sponom povezuje radnu snagu daje jedinu moguću osnovicu za ekonomsku organizaciju, odnosno za radnu organizaciju. A takva radna organizacija može postojati samo ako ujednači interese, dakle ako iznad svega vrednuje slogu pod upravom jedne osobe koja je vrijedna povjerenja i ima moć. Raspršavanje interesa po kriteriju osobne imovine prijetnja je egzistenciji takve organizacije. Stoga su razumljive kritike individualnih interesa i individualističkog ponašanja koje konstantno susrećemo u literaturi (stručnoj i u lijepoj književnosti) o zadrugama.

To su, dakle, bitne funkcije takvoga modela zadružne zajednice. S obzirom na to da se većina pisaca slaže u opisivanju modela i potvrđuje njegovo postojanje, čini se kao da je sve u redu i kao da ne bi trebalo rovati ispod kože modelu i samoj zadrugi.

Pa ipak na to „rovanje” potiču neke disonance u spomenutoj literaturi, na primjer neke misli kod prosvjetitelja Ivana Lovrića i Matije Reljkovića koji racionalističkom kritikom upozoravaju na to da obiteljske zajednice nisu optimalno produktivne (ljenčarenje, rad za sebe-osebunjak), da patrijarhalna moć utjelovljena u starješini ili gospodaru doživljava preinake jer gospodar ili uzurpira moć ili je sposoban obnašati njene proturječne funkcije i napokon da uz mušku liniju moći o kojoj se eksplicitno govori postoji i druga linija moći koju ti, a i svi raniji ali i kasniji pisci kritiziraju kao centrifugalnu, razornu s obzirom na zadružni red. To je, naime, skrivena, implicitna, ali uvijek prisutna ženska linija moći koja redovito ugrožava centralnu vrednotu, tj. slogu.

Kasnije, u sredini 19. stoljeća, ovaj model zadružne, patrijarhalne zajednice doživio je kritiku većine sudionika ankete „Lista Društva gospodarskoga hervatsko-slavonskoga”, i to onih koji su zadruge smatrali preživjelima,

odnosno krivcima agrarne zaostalosti hrvatskoga sela, i posve neprikladnom formom organizacije agrara nakon ukinuća kmetstva, odnosno zaprekom za razvoj (industrijski i kapitalistički).

Analiza ove ankete, kao i nešto kasnije poznate Bogišićeve ankete, zajedno s analizom nekoliko monografija o životu i običajima pojedinih sela i patrijarhalnih zadružnih zajednica u njima, koje su napisane na temelju Radićeve „Osnove”, pokazuje stoga da je navedeni model u tim zajednicama egzistirao samo kao model, na razini zamišljenoga idealnog reda stvari, dok je u stvarnosti bio neprekidno narušavan.

Dvjesto godina unatrag u našoj se prošlosti može dokumentirati usporedno postojanje kolektivne i individualne imovine u zadruzi jednako kao i tendencija autoritativnog odlučivanja usporedno s ograničenjima takvom odlučivanju od strane rodbinskog kolektiva. Nisu rijetki ni slučajevi kad se moć u zadruzi oslanja na moć izvan zadruge, u globalnom društvenom sustavu. Uza sve dobre želje i često isticanje zadružne sloge, odnosno patološkog djelovanja sukoba, pokazuje se vrlo uporna i vrlo dugotrajna prisutnost sukoba unutar obiteljske zajednice i izvan nje. Kao nusprodukt analize vrednota i sistema odlučivanja u zadružnim zajednicama izranja struktura mišljenja koja ženama javno odriče sva prava a implicitno im daje znatnu moć. I napokon, uza svu zatvorenost zadružnih zajednica pokazuje se da je globalni društveni sustav neprestano komunicirao s tim zajednicama (na različite načine). Krizne promjene u tim zajednicama nisu se događale zbog marginalnih unutrašnjih svađa, nego upravo zbog pritiska kapitalizma u globalnom društvenom sustavu.

Pokazalo se da su vrednote idealnoga modela u stvarnosti stalno ugrožene: uz slogu prisutan je sukob, uz demokratsko odlučivanje ono autoritativno, mušku liniju moći stalno prati ženska subkultura (koja je latentna u zadrugama), kolektivnoj imovini i interesu neprestano konkurira individualni interes i imovina. A sve se to događa u zajednicama koje pokušavaju ali ne uspijevaju živjeti izolirano od bitnih tokova društva.

Tradicionalnom je društvu bio potreban idealni model na crti — kolektivna imovina, demokratsko odlučivanje, moć muškaraca, sloga. Bio je taj model neophodno potreban da bi pomogao održanju toga društva, odnosno rješavanju njegovih prvenstveno ekonomskih problema, njegovoj ravnoteži koja je stalno bila narušavana iznutra i izvana. Ideologija samostalnosti i neovisnosti sela također se uklapala u održanje konzervativnoga reda stvari.

Nije uopće čudno što su stariji pisci nekritično prihvatili seljačku „ideologiju”, to više što su neki od njih imali za cilj njeno propagiranje i politiziranje. Sekundarna funkcija modela koji je ovdje prikazan bila je politička. Time se objašnjavaju, na primjer, odstupanja pojedinih sudionika u anketi „Lista Društva gospodarskoga hrvatsko-slavonskoga” godine 1850.

Taj isti zamišljeni red, odnosno model, bit će ugrađen u Cvijićevu „patrijarhalnu kulturu” i poslužit će hegemonističkim ciljevima politike kao obrazac dominantne nacije pa i klase u kapitalističkoj Jugoslaviji. Na drugoj strani, na temelju slične seljačke ideologije gradit će se politika hrvatskoga nacionalizma: Starčević i Radić uvijek će veličati zadružni način života, svjesno ili nesvjesno falsificirajući sliku stvarnosti.

Interesantno je da većina suvremenih istraživača sela, zadruga i patrijarhalnih zajednica svjedoči o tom da idealni model zapravo ne egzistira. Svi oni, kao što su to uostalom radili i njihovi odnosno naši prethodnici u minulim stoljećima, smatraju narušavanje odnosno nepostojanje modela u stvarnosti izvanrednom pojavom, degeneracijom ili patologijom do koje dolazi zbog raspadanja patrijarhalnih zajednica.

Analiza spomenute literature pokazuje, međutim, da je i u prošlosti tih „patoloških” pojava bilo u obilju. Uzmimo samo silnu poviku na destruktivnu ulogu žena u zadrugama, koje da su krive zbog raspadanja zadruga. Još je Reljković govorio kako „zla žena čovika na razstanak i diobu pika”. S druge strane, ako je u patrijarhalnoj zadrugi postojao samo muški red moći i muški autoritet — zašto su se onda svi pisci tužili na žene! Ako žene nisu imale moć, kako su mogle djelovati na raspadanje zadruga? Tu se, dakle, krug zatvara.

Analiza ostalih bitnih točaka modela patrijarhalne zajednice dovela bi nas do sličnih zaključaka. Uzmimo zato još jedan primjer. Dominantan vlasnički odnos u zadrugi je kolektivna imovina. Individualna imovina, osebunjak, smatra se također patologijom zadruge novijega vremena. Pa opet, još Reljković je u osamnaestom stoljeću sipao drvlje i kamenje na pojedince koji više mare za svoju zaradu nego za zadrugu i njen napredak. A zadruge su u velikom broju postojale (a da ih individualno vlasništvo nije definitivno ugrozilo) još stotinu pa i sto i pedeset godina nakon te kritike.

Ni zadruga sloga nije u životu bila tako idealna kako se o njoj govorilo, pisalo i kako je se pamtilo. Još u Poljičkom statutu naći ćemo podatke o diobama. Podsjećam zatim na onaj zaključak Hrvatskog sabora iz godine 1758, koji spominje Mažuranić, i koji ne samo da ne govori o diobi nego izričito zahtijeva kaznu za krivca neslogi („Valja potražiti krivca smutnji u zadrugi i kazniti ga. Ali ne smije se zapriečiti dioba, ako ima dosta zemljišta”).

Kako vidimo, suvremeni pristupi patrijarhalnim zajednicama, pogotovu zadrugi, morali bi ponovo razmotriti svoje teorijske pretpostavke i modele. To u prvom redu znači da ih treba podvrći kritici, i to kritici prakse (bilo one u prošlosti bilo one sadašnje). Postojeća građa to omogućuje.

Jedna od mogućih takvih kritika potiče na formuliranje modela sasvim drugačijeg tipa, tj. ne takvog modela koji se zasniva na skladu i ravnoteži pojedinih dijelova ili vrednota, nego takvoga koji predviđa opozicije pojedinih vrednota ili stavova, dakle dijalektiku realnih društvenih procesa. Pokusno ću formulirati model koji može poslužiti za kritičko istraživanje patrijarhalnih zajednica i strukture mišljenja koja im je svojstvena. Mislim da se mogu pretpostaviti četiri bitna odnosa koja tvore strukturu. Ta četiri bitna odnosa sagledavaju se u domeni imovinskih odnosa, odnosa moći, komunikacije i sukoba.

1. — IMOVINSKI ODNOSI

Sami odnosi i mišljenje o njima odvijaju se na liniji opozicije:

kolektivna imovina,	—	individualna imovina,
konvencionalno stečena imovina (rad, naslijeđivanje),	—	nekonvencionalno stečena imovina (različiti tipovi prisvajanja, od Lovrićeve hajdučije do „krada“ u zadrugama);

2. — ODNOSI MOĆI

Opozicija se javlja na razini zamišljenoga (idealnoga modela) i ostvarenoga reda (stvarnosti, prakse):

muškarci (moć po modelu),	—	žene (moć je pretežno u stvarnosti implicitna),
autonomna moć u zadružnoj obitelji (model),	—	moć globalnog društva (svojim utjecajem neprekidno prisutna u stvarnosti patrijarhalne zajednice);

3. — SUKOB

Idealni model sa slogom kao središnjom vrednotom,	—	Sukobi u praksi na nekoliko razina (u obitelji, među susjedima, unutar sela, među selima);
---	---	--

4. — KOMUNIKACIJA

Zatvorenost obiteljskih i seoskih zajednica (nekad gotovo u ekstremnom obliku, npr. seoska egzogamija),	—	otvorenost istih sredina (trgovina, sudjelovanje u novčanoj privredi i tržištu, komuniciranje s višim klasama).
---	---	---

Primjena ovoga modela moguća je bilo u suvremenom terenskom istraživanju bilo u analizi povijesne građe. Ta primjena može pridonijeti: a) revidiranju, poboljšanju modela; b) razumijevanju istinskih zadružnih odnosa, pa i odnosa u suvremenoj obitelji.

LITERATURA

1. Ardalić, Vladimir, *Bukovica*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. IV, 1899; knj. V, 1900; knj. VII, 1902; knj. XI, 1906; knj. XV, 1910.
2. Bogišić, Valtazar, *Grada u odgovorima iz različitih krajeva Slovenskoga juga*, 1874.
3. Cvijić, Jovan, *Balkansko poluostrvo*, 1922.
4. Cvijić, Jovan, *Balkansko poluostrvo i Južnoslavenske zemlje. Osnovi antropogeografije*. Knjiga druga. *Psihičke osobine Južnih Slavena*, 1931.
5. Ivanišević, Frano, *Poljica. Narodni život i običaji*. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. VIII, 1903; knj. IX, 1904; knj. X, 1905.
6. Kotarski, Josip, *Lobor. Narodni život i običaji*. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. XX, 1915; knj. XXI, 1917; knj. XXIII, 1918.
7. *List Družtva gospodarskoga hervatsko-slavonskoga*, god. IX, 1850.
8. Lovretić, Josip, *Otok. Narodni život i običaji*. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. II, 1897; knj. III, 1898; knj. IV, 1899.
9. Lovrić, Ivan, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa*, (1776) 1948.
10. Lukić, Luka, *Varoš. Narodni život i običaji*. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. XXIV, 1919; knj. XXV, 1921, knj. XXIV, 1924; knj. XXVI, 1926.
11. Mažuranić, Vladimir, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, 1908—1914.
12. Radić, Antun, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. II, 1897.

13. Rožić, Vatroslav, *Prigorje*. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. XII, 1907; knj. XIII, 1908.

14. Rihtman-Auguštin, Dunja, *Ekonomske vrijednosne orijentacije i metodi odlučivanja tradicijskog društvenokulturnog sustava*, (neobjavljena doktorska disertacija), 1976.

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN

ZUM MODELL DER PATRIARCHALISCHEN GEMEINSCHAFT

Zusammenfassung

In der Ethnologie und in der Soziologie dominiert noch immer das Modell der patriarchalischen Gemeinschaft, besonders der *Zadruga*, das im vergangenen Jahrhundert formuliert wurde und zu der Zeit nicht nur eine wissenschaftliche, sondern auch eine gesellschaftliche Funktion hatte.

Dieses Modell geht davon aus, dass patriarchalische Gemeinschaften von den allgemeinen Gesellschaftssystemen isoliert sind, dass sie ausschliesslich egalitär sind mit Kollektivbesitz als dominanter Besitzbeziehung; dass in diesen Gemeinschaften der Einzelne demokratisch herrscht; dass die patriarchalische Ordnung an der Domination der Männer abzulesen ist und dass Eintracht ein wesentlicher Wert dieser Gemeinschaften ist.

Eine kritische Analyse der Literatur über die *Zadruga* zeigt, dass das genannte Modell nur eine „gedachte“ Ordnung patriarchaler Gesellschaften darstellt, da es in der Praxis ständig bedroht war. Neben dem Kollektivbesitz gab es immer auch persönlichen Besitz; die Macht in der *Zadruga* stützte sich immer auf die Träger der Macht im globalen Gesellschaftssystem; implizit wurde die Macht der Männer durch die Frauen bedroht, und die Eintracht als dominierender Wert wurde ständig durch Konflikte gestört.

Im Referat wird deshalb ein solches Modell patriarchalischer Gemeinschaften vorgeschlagen, das den Schwerpunkt auf die Beziehungen innerhalb der erwähnten gegensätzlichen Punkte legt.